УДК 81’255.4:821.112.2-31

Г. І. Капніна

Категорія експресивності у перекладі (на матеріалі оригінального та трансформованого на українську мову варіантів роману Е. М. Ремарка "На Західному фронті без змін")

У статті розкрито роль експресивних лексем у художньому тексті; виявлено ступінь збереженості експресивності у перекладі на основі порівняння німецькомовного та україномовного варіантів роману Е. М. Ремарка "На Західному фронті без змін"; відмічається часткова зміна експресивного наповнення аналізованого тексту перекладу та підвищення експресивності мовних засобів, що характеризують жанр оригіналу та ідіостиль автора.
Ключові слова: експресивність, збереження експресивності, переклад, художній текст.

В статье раскрыта роль экспрессивных лексем в художественном тексте; выявлена степень сохранности экспрессивности в переводе на основе сравнения немецкоязычного и русскоязычного вариантов романа Э. М. Ремарка "На Западном фронте без перемен"; отмечается частичное изменение экспрессивного наполнения анализируемого текста перевода и повышения экспрессивности языковых средств, характеризующие жанр оригинала и идиостиль автора.
Ключевые слова: экспрессивность, сохранение экспрессивности, перевод, художественный текст.

The article highlights the role of the expressive lexical units in the literary text. The author defines the level of the preservation of the text expressivity in the translation on the basis of the contrast analysis of the German and Ukrainian variants of E. M. Remark’s novel "All Quiet on the Western Front", and observes the partial change of the expressivity filling of the text of the translation under analysis and extension of the lexical means expressivity, characterizing the original genre and author idiostyle.
Key words: expressivity, preservation of the text expressivity, translation, literary text.

Вивчення сукупності мовних та стилістично-текстових особливостей, притаманних творам письменника, є традиційним об’єктом наукових пошуків. Останнім часом ідіостиль письменника викликає посилений інтерес не тільки серед літературознавців, але й серед

лінгвістів-компаративістів, предметом дослідження яких є оригінальні та перекладені варіанти текстів, здебільшого, художнього характеру. Зацікавлення науковців не обмежуються семантичними чи структурними особливостями перекладацьких трансформацій, а сягають, так би мовити, надтекстового рівня. В нашому випадку актуальною є категорія експресивності, що в різних випадках може посилюватись перекладачем, зберігатись на такому ж рівні, як це було представлено в оригіналі художнього твору, або нейтралізуватись.

Аналіз наукової літератури останніх років дозволяє говорити в таких випадках не про перекладацьку трансформацію, а радше про деформацію, що нерідко є свідомим, раціональним процесом перетворення вихідного тексту в перекладі, який базується на уявленні перекладача про кінцеву мету своєї роботи [3, с. 29]. Як відомо, результат перетворення знакової форми однієї мови на знакову форму іншої може бути різним залежно від того, які цілі переслідує автор тексту мови перекладу: відтворити всі особливості ідіостилю письменника (коли занижена експресивність тексту є, наприклад, необхідною константою для створення певної атмосфери, або, навпаки, підвищена емоційність твору є його жанровою ознакою) чи наблизити текст до нового читача з іншою ментальністю, світосприйняттям та історичним минулим за допомогою певних, свідомо застосованих стилістичних змін у перекладеному варіанті.

На думку Т. Кияка, єдина мета перекладу – це збереження індивідуального стилю автора оригіналу [4, с. 378]. Ми доєднуємося до цієї позиції і виходимо з неї, реалізуючи мету даної наукової розвідки, що полягає у виявленні ступеня збереженості експресивності у перекладі на основі порівняння німецькомовного та україномовного варіантів роману Е. М. Ремарка "На Західному фронті без змін".

Зацікавлення проблемами перекладу є постійним серед дослідників філологічного вектору наукових пошуків. Так, основні теорії вітчизняного перекладознавства розроблені Л. Бархударовим, В. Виноградовим, Р. Зорівчак, В. Карабаном, В. Комісаровим, В. Коптіловим, В. Корунцем, М. Новіковою, О. Ткаченком, О. Чередниченком, Л. Черноватим та ін.

Особливості перекладу літературних творів з іноземної на українську мову вивчають М. Венгренівська, Л. Грек, Р. Гром'як, А. Кам'янець, В. Кикоть, Л. Коломієць, І. Литвиненко, Т. Некряч, М. Стріха, О. Юндіна.

Експресивно-виражальні засоби стали об'єктом досліджень представників різних лінгвістичних шкіл: Р. Гладкової, Т. Знаменської, Т. Коваль, Т. Крисанової, К. Мустафаєвої, М. Пилинського, Н. Романової, В. Русанівського, В. Чабаненка.

Той факт, що лексичне значення слова не є однорідним, не потребує додаткових підтверджень. Воно може бути предметно-логічним, номінативним, емоційно-експресивним, контекстуальним.

Експресивне значення слова відповідає за почуття, емоції, певне відношення до даного предмету або явища. Особливо велику смислову та виражальну роль відіграє вибір слова, яке серед інших синонімів вирізняється своєю експресивною конотацією, в художній літературі. В його стилістичному забарвленні може полягати дуже багато – чи авторська іронія, чи іронія персонажа по відношенню до самого себе або іншого персонажа, чи історичний колорит, чи вказівка на місцеві риси в образу дійової особи і т. п [13, с. 339]. Чим ближче засоби мовного вираження до мовної норми, тим звичніші для адресата способи мовного вираження, тим легше відбувається сприйняття змісту тексту, й навпаки. Особливий (емоційний, гумористичний) ефект впливу досягається шляхом навмисного відхилення від мовної норми [7, с. 76].

Відомо, що експресивні лексеми слугують, насамперед, для емотивно-суб'єктивної оцінки предметів та об'єктів. Спираючись на "Повний словник лінгвістичних термінів" Т. Матвєєвої, зазначимо, що експресивність – це властивість мовних одиниць виражати емоційно-оціночний стан автора і його небайдуже ставлення до мовного партнера, комунікативної події в цілому, себе самого. Експресивність пов'язана з особистістю того, хто говорить (пише), це – суб'єктивний компонент мовного спілкування [9, с. 539].

Додамо, що підсилення емоційного змісту тексту може реалізовуватись за допомогою різноманітних засобів – фонетичних, словотвірних, морфологічних, лексико-фразеологічних – та структур – стилістичних і синтаксичних. Предметом нашої уваги є аналіз лексичних одиниць, за допомогою яких реалізується експресивно-емотивна функція мови. Ці слова характеризуються оцінною семантикою і можуть містити як широку палітру позитивних емоцій (радість, приязнь, захоплення, любов, повагу), так і бути виразником негативу (іронії, зневаги, приниження, осуду, відрази, антипатії).

Зазначимо, що лексичні засоби експресивності – це, насамперед, перенесення лексичного значення, а образність є одним з найпотужніших засобів експресивності. Відтворення асоціативно-образних ланцюгів із нанизуванням різноманітних стилістичних прийомів є одним із найскладніших викликів для перекладача. У такому разі виникає потреба урахування системних відношень усіх змістових компонентів категорії експресивності, оскільки вони можуть бути представлені в текстах з певними девіаціями залежно від жанрових, стилістичних та індивідуально-авторських особливостей [8, с. 4].

Важливо наголосити, що у процесі перекладацьких зіставлень дослідник "зважує" лексичне значення і смислові відтінки, що його оточують, визначаючи семантичне навантаження слова, його експресивно-емоційну силу і функціональну вагомість, тобто зіставляє в словах реалізований обсяг переданої ними інформації та функцію, що вони виконують [2, с. 78]. Втім стрижневою тут є, без сумніву, думка стосовно того, що лексико-стилістичні вимоги до мови перекладу беспосереднім чином пов'язані з вимогами зрозумілого та чіткого розкриття образу оригіналу [13, с. 352].

Перш ніж перейти до аналізу оригінальної та трансформованої на українську мову (в авторстві К. Гловацької) версій роману, відмітимо, що Е. М. Ремарк – це видатний німецький письменник першої половини XX ст., відомий цілою низкою літературних творів, пронизаних спільною темою, що була породжена Першою світовою війною, – темою загубленого покоління. У центрі майже всіх романів цього автора знаходиться звичайний солдат, який, крім безглуздої смерті тисяч своїх однолітків, в житті майже нічого не бачив. Навіть якщо окремі з бійців і повернулись каліками додому, вони не можуть адаптуватись до мирного життя, де не стріляють і не вмирають.

Роман "На Західному фронті без змін" ("Im Westen nichts Neues") з'явився у 1929 р. Велика його частка складається з діалогів, розмовної мови, яка містить багато прикладів емоційно забарвленої лексики. Експресив у цьому творі функціонує насамперед як інструмент для передачі своєрідного солдатського гумору, але й в описах почуттів молодих бійців експресивно-марковані лексичні одиниці також активно використовуються письменником.

Аналізуючи експресивно заряджені одиниці мови двох варіантів роману, а саме ступінь їх збереженості у відтвореному тексті, вважаємо за доцільне розділити їх на три групи:

1) експресивно забарвлена лексика, що в перекладеному варіанті зберігає інтенсивну виразність;

2) слова з емоційною конотацією, що в результаті перекладу втратили експресивне забарвлення;

3) нейтральні висловлювання, що в трансформованому тексті набули підсиленої експресивності.

Зауважимо, що більшість із цікавих у контексті даного дослідження лексичних одиниць генерують оцінність тільки в поєднанні з іншими словами. Тому майже всі наведені нижче приклади – це не окремі лексеми, а словосполучення чи то навіть речення.

Проілюструємо всі три групи слів, що характеризуються виразним експресивним забарвленням. Отже, до першої групи відносяться

наступні вирази з оригінальної та перекладеної версій роману: *der Speckjäger* [14, с. 7] – *торбохват* [10, с. 37]; *krakehln* [14, с. 21] – *загорлати* [10, с. 47]; *die Tatzen* [14, с. 35] – *лаписька* [10, с. 59]; *verflucht schmerzhaft* [14, с. 45] – *збіса боляче* [10, с. 66]; *einen schönen Schreck kriegen* [14, с. 94] – *не на жарт злякатись* [10, с. 103]; *der Witzbolde* [14, с. 102] – *дотепник* [10, с. 109]; *du hast Läuse im Schädel* [14, с. 148] – *в голові у тебе джмелі завелися* [10, с. 144]; *wir würden für sie durchs Feuer gehen* [14, с. 187] – *за них ми пішли б у вогонь і воду* [10, с. 174].

Друга група є найменш чисельною. Її складають такі випадки перекладацьких трансформацій, в результаті яких було втрачено експресивність виражальних засобів. Факти нейтралізації експресивності автором перекладу спостерігаються хіба що у тих випадках, коли перекладач не змогла підібрати фразеологізм, адекватний німецькому оригіналу, і замінювала його в описовий спосіб, часто не зберігаючи при цьому емоційну складову виразу, а також у випусканні окремих експресивних складових словосполучень: *Schwein haben* [14, с. 5] – *пощастило* [10, с. 36]; *der verfluchte Schinder* [14, с. 10] – *кровопивця* [10, с. 39]; *der schärfste Schinder* [14, с. 17] – *жорстокий шкуродер* [10, с. 46]; *großartige Prothesen* [14, с. 23] – *чудові протези* [10, с. 49]; *hundemüde sein* [14, с. 33] – *бути втомленим* [10, с. 57]; *wir machen ihre Ohren scharf* [14, с. 99] – *ми вчимо їх* [10, с. 107].

Перш ніж перейти до аналізу словосполучень, що належать до третьої групи, відмітимо наступний факт: досить часто, проводячи аналіз оригіналу художнього твору та його перекладеного варіанту, дослідники-компаративісти доходять висновку, згідно з яким трансформований текст характеризується втратою експресивності у порівнянні з висхідним текстом. У нашому ж випадку спостерігається кардинально інший результат: автором перекладу використано так багато емоційно забарвлених лексичних одиниць на позначення слів з нейтральною конотацією, що це деякою мірою вплинуло на жанрові ознаки роману.

Наступні приклади доводять цей факт: *er hätte sich auch sonst unmöglich gemacht* [14, с. 10] – *а то йому було б непереливки* [10, с. 40]; *die schönen Stiefel* [14, с. 14] – *красені чоботи* [11, с. 43]; *erledigt* [14, с. 15] (про стан пораненого солдата) – *йому капець* [10, с. 43]; *wir sind verroht* [14, с. 17] – *ми зашкарубли* [10, с. 45]; *mächtig anschnauzen* [14, с. 19] – *добряче відшпетити* [10, с. 46]; *wütender werden* [14, с. 19] – *оскаженіти* [10, с. 46]; *aufpassen* [14, с. 20] – *не ловити гав* [10, с. 47]; *das setzt Festung* [14, с. 20] – *я за грати вас запакую* [10, с. 47]; *abschieben* [14, с. 21] – *податись геть* [10, с. 47];

schreien [14, с. 25] – *волати* [10, с. 51]; *brüllen* [14, с. 25] – *кричма кричати* [10, с. 51]; *hier ist nichts zu holen* [14, с. 29] – *тут геть усе виметено* [10, с. 54]; *Gründe haben sie immer* [14, с. 34] – *вони знайдуть, до чого присікатись* [10, с. 58]; *nachsehen* [14, с. 38] – *обнишпорити* [10, с. 60]; *der geizige Tjaden* [14, с. 38] – *скупенький Тьяден* [10, с. 61]; *Kähne (Stiefel)* [14, с. 15] – *шкарбани* [10, с. 43]; *brüllen* [14, с. 49] – *репетувати* [10, с. 69]; *es ist beschwerlich* [14, с. 49] – *марудна справа* [10, с. 74]; *reiß aus!* [14, с. 99] – *давай драла*! [10, с. 107]; *schmutzige Uniform* [14, с. 99] – *зашмароване обмундирування* [10, с. 111]; *langsam wandern* [14, с. 120] – *неквапно плентатись* [10, с. 123]; *so was* [14, с. 130] – *чуперадло* [10, с. 130]; *reden* [14, с. 148] – *патякати* [10, с. 142].

Незважаючи на те, що перекладач, відтворюючи оригінал засобами іншої мови, повинен уміти визначати роль кожного окремого лексичного елемента, його значеннєву і стилістичну функцію в тексті мови перекладу, повинен розрізняти усі відтінки, властиві синонімам, і обрати слово, еквівалентне як за своїм предметним змістом, так і за стилістичною функцією [6, с. 9], наведені приклади вказують на те, що відтінок "перекладацького стилю", про який говорить у своїх працях А. Фьодоров [13, с. 352], в україномовному варіанті роману не тільки присутній, а й є доволі виразним. Дослідниця І. Кобякова уважає, що некоректне вживання вербалізаторів залишають сліди на характері текстів [5, с. 26], це ми й спостерігаємо в аналізованому перекладі.

Тим часом існує й інша думка з цього приводу. Так, вітчизняний дослідник Т. Кияк наголошує на присутності в кожному трансформованому тексті "індивідуального стилю перекладача", що є не лише неминучою, а й необхідною складовою частиною перекладу [4, с. 378]. Таким чином, можна зробити висновок, що перекладений варіант твору не може не містити відтінку стилю перекладача. З. Роганова зазначає, що формальні розходження між перекладом та оригіналом – виправдані, продиктовані прагненням точніше передати зміст і стиль тексту, що перекладається [12, с. 9]. Однак, беручи до уваги той факт, що саме стиль автора у перекладі не збережено повною мірою, можемо говорити про невиправдані розбіжності між романом німецькою мовою та його перекладеним варіантом.

Автор перекладу дещо українізує текст, настільки наближує українського читача до змісту твору, що інколи можна залишити поза увагою той факт, що йдеться про солдатів німецької армії. В українському перекладі зустрічаємо багато слів, що можуть бути розцінені як реалії. Їх використання не додає твору західноєвропейського колориту: *Bouillonkeller* [14, с. 5] – *корчма* [10, с. 36]; *mit Buschen verkleiden*

[14, с. 39] – *заклечати гіллям* [10, с. 61]; *ein Glas Marmelade* [14, с. 145] – *слоїк джему* [10, с. 142]; *wie ein Brei* [14, с. 145] – *наче якісь драглі* [10, с. 148]; *der Keller* [14, с. 169] – *льох* [10, с. 159]; *Erbsensuppe mit Speck* [14, с. 198] – *горохова юшка з шкварками* [10, с. 182].

Взагалі, після читання німецького варіанту роману читач проникається аурою того часу, він ніби поринає в атмосферу воєнних років, перебуваючи разом з головними героями в окопах, госпіталі, у пошуках їжі. Після ознайомлення з твором в українській версії, слід визнати, таке відчуття є дещо віддаленим.

Науковець І. Алєксєєва наголошує на особливому значенні того, чи збережені перекладачем риси літературного напрямку, до якого можемо віднести текст [1, с. 317]. На наш погляд, автор перекладу, підсиливши експресивність трансформованого тексту, відступила від жанрового задуму Е. М. Ремарка.

Існує думка, що пояснення такому результату роботи перекладача слід шукати в істотних відмінностях, що спостерігаються в різних мовних системах, адже незважаючи на те, що людське мислення єдине, для відображення об'єктивної реальності різні мови використовують різні способи і засоби, що обумовлено національною самобутністю кожної мови [12, с. 5]. Відомий перекладознавець Я. Рецкер стверджує, що зіставлення перекладів з будь-якого із західноєвропейських мов на російську доводить, що замість стилістично нейтральних слів оригіналу в перекладі з'являються експресивно забарвлені російські слова [11, с. 133]. Спираючись на спорідненість російської та української мовних систем, можемо застосовувати цю теорію стосовно і української мови.

Однак уважати, що відмінні від ужитих в оригіналі лексичні одиниці використовуються автором перекладу через різні виражальні можливості мови оригіналу та мови перекладу, на наш погляд, не є коректним. Певна емоційна знівельованість у тексті, безумовно, була застосована Ремарком навмисне, а отже, на це слід було звернути особливу увагу.

Підсумовуючи наведені факти, варто зазначити, що у перекладі К. Гловацької відмічається часткова зміна емоційного наповнення тексту та підвищення експресивності мовних засобів, що характеризують жанр оригіналу та ідіостиль автора.

Категорія експресивності, що стала предметом аналізу в даній статті, потребує подальшої розробки і більш ґрунтовно може бути розглянута в наступних дослідженнях.

Література

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение : учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений / И. С. Алексеева. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : Издательский центр "Академия", 2004. – 352 с.

2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство Института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

3. Карабан В. Природа перекладацьких деформацій / В. Карабан, М. Ребенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 2007. – № 41. – С. 27–31.

4. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу німецької мови / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 596 с.

5. Кобякова І. К. Навчати перекладу : навч. посіб. / І. К. Кобякова. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – 159 с.

6. Кучер З. І. Практика перекладу : навч. посібник для студ. вищ. навч. заклад. / З. І. Кучер, М. О. Орлова, Т. В. Редчиць. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 504 с.

7. Латышев Л. К. Технология перевода : учеб. пос. по подготовке переводчиков (с нем. яз.) / Лев Константинович Латышев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2000. – 280 с.

8. Лобода Ю. А. Відтворення експресивних засобів політичних промов українською мовою (На матеріалі публічних виступів політиків Великої Британії та США) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філ. наук : спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / Лобода Ю. А. – К., 2011. – 23 с.

9. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 562 с. – (Словари).

10. Ремарк Е. М. На Західному фронті без змін. Три товариші : у 2 т. / Еріх Марія Ремарк. – К. : Дніпро, 1986.

Т. 1. – 1986. – С. 34–194.

11. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – 3-е изд. стереотип. – М. : Р. Валет, 2007. – 244 с.

12. Роганова З. Пособие по переводу с немецкого на русский язык / З. Роганова. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1961. – 304 с.

13. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : для ин-тов и фак-тов иностр. языков : учеб. пособие / Андрей Венедиктович Федоров. – 5-е изд. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : ООО "Издательский дом "ФИЛОЛОГИЯ ТРИ", 2002. – 416 с.

14. Remarque E. M. Im Westen nichts Neues / Erich Maria Remarque. – Berlin : Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1971. – 215 S.